

**Սամվել
ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ**

Տնտեսագիտության դոկտոր,
պրոֆեսոր

1978 թ. գերազանցությամբ ավարտել է ՀԳԻ տնտեսագիտական ֆակուլտետը, աշխատել արտադրությունում և սովորել ասպիրանտուրայում: 1990 թ. ստացել է տնտեսագիտության թեկնածուի, 2003 թ.՝ դոկտորի գիտական աստիճան, 2007 թ.՝ պրոֆեսորի գիտական կոչում: 1999 թ. ընտրվել է ՀՀ ԱԺ պարզամտ: 2002-2011 թթ. աշխատել է ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարի առաջին տեղակալ: 2013 թ.-ից առ այսօր աշխատում է ՀՊՏՀ «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոնում՝ զբաղեցնելով տնօրենի և սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի համակարգողի պաշտոնները: Ներկայում պաշտոնավարում է որպես ավագ փորձագետ: Հեղինակ է շուրջ 140 գիտական հոդվածների, 16 մենագրությունների և ուսումնական ձեռնարկների:

**ՀՀ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ԱՆՏԵՍԱՆԵԼԻ «ԽՈՒԹԵՐԸ»**

Հիմնաբառեր. բնակչություն, պարեն, անվտանգություն, ինքնաբավություն, հաշվեկշիռ, անհամապատասխանություն, կրկնակի հաշվարկ

Անվանի հոգեբան Աբրահամ Մասլոուն 1954 թվականին իր «Դրդապատճառ և անձ» աշխատության մեջ ներկայացրեց պահանջմունքների աստիճանակարգման համակարգն ու հիմնավորեց, որ մարդու ամենաառաջնային պահանջմունքները բնագրային են: Ահավասիկ, ամբողջ կենդանական աշխարհում նորաձինն անմիջապես գտնում է մոր կուրծքը, սնվում, իսկ հետո տաքանալով՝ քուն մտնում: Ահա թե ինչու՝ Մասլոուի պահանջմունքների բուրգի հիմքում ֆիզիոլոգիական և կենսաբանական պահանջմունքներն են, որոնցից հատկապես կարևորվում է սնվելը՝

Մարդկային հասարակությունում պարենային ապահովվածությունը կամ հանապազօրյա հացը մեծ դեր ունի ինչպես անհատի, այնպես էլ ընտանիքի, երկրի և մոլորակի կյանքում: Պարենային անհավասար ապահովվածությունը հանգեցնում է միջանձնային և, անգամ, միջազգային բախումների, խաթարում կայուն զարգացումը: Ի վերջո, պարենային անվտանգությունն ազգային անվտանգության ամենակարևոր բաղադրիչներից մեկն է, որի ապահովմանն է միտված պետության ներքին և արտաքին քաղաքականությունը: Յուրաքանչյուր պետության ազրարային հատվածի հովանավորման, պարենի և գյուղատնտեսական հումքի արտաքին առևտրի կանոնակարգման, ինչպես նաև բնակչության եկամուտների ավելացման քաղաքականությունը պարենային անվտանգության ապահովման հիմնական գործիքակազմն է:

Դեռևս 18-րդ դարի վերջին անգլիացի տնտեսագետ

¹ Пять основных категорий потребностей по Маслоу, <https://dongji.ru/piramide-maslou/>

Թովմաս Մալթուսը բացահայտեց², որ աշխարհի բնակչությունն աճում է երկրաչափական, իսկ պարենամթերքի արտադրությունը՝ թվաբանական պրոգրեսիայով: Ըստ վիճակագիրների՝ մեր թվարկության սկզբին աշխարհի բնակչությունը բաղկացած է եղել ընդամենը 300 մլն մարդուց: Եթե առաջին հազարամյակում այդ թիվն ավելացել է 30 միլիոնով, ապա երկրորդ հազարամյակի վերջին՝ 1999 թ. հոկտեմբերի 12-ին, հասել է 6 միլիարդի սահմանը, իսկ ընդամենը 12 տարի հետո՝ 2011 թ. հոկտեմբերի 31-ին, գերազանցել 7 միլիարդը: Համացանցում նայեք «Աշխարհի բնակչության հաշվիչին» և կհամոզվեք, թե ինչ արագությամբ է ավելանում բնակչության թիվը: Դիցուք՝ 2019 թ. հոկտեմբերի դրությամբ այն մոտեցել է 7,743 միլիարդին³, իսկ 2050 թ., ՄԱԿ-ի կանխատեսմամբ, կհասնի 9.1 միլիարդի⁴: Սա լուրջ մարտահրավեր է, ուստի ՄԱԿ-ը և՛ Հազարամյակի զարգացման ծրագրում (2000 թ.), և՛ Կայուն զարգացման (2015 թ.) ծրագրում առանձնահատուկ շեշտադրում է տվի և աղքատության հաղթահարման, առողջ ապրելակերպի և մաքուր ջրի ապահովման խնդիրները:

Հայաստանի Հանրապետությունը դեպի ծով ելք չունեցող և տարածաշրջանային հակամարտությունների պատճառով արտաքին հաղորդակցության սահմանափակումներ ունեցող երկիր է: Ահա թե ինչու՝ պարենային անվտանգության դասական մոտեցումը՝ պարենի տնտեսապես արդյունավետ արտադրության և ներկրման համադրումով բնակչության պահանջ-մունքի բավարարում, չափազանց ռիսկային է: Ուստի նախապատվությունը պետք է տալ պարենային անկախության, այսինքն՝ ինքնաբավության մակարդակի բարձրացմանը: Զուտ շուկայական առումով, այս մոտեցումը խոցելի է, քանի որ պահանջում է ագրարային ոլորտի պետական աջակցության ծավալների այն աստիճանի ավելացում, որ տեղական ար-

տադրության պարենը ներկրվածի համեմատ ավելի մրցունակ լինի: Ինչպես բյուջետային հնարավորությունների, այնպես էլ միջազգային պարտավորությունների առումով, լրահատկացումների (սուբսիդավորման) ծավալները նույնպես անսահմանափակ չեն: Դիցուք՝ արտաքին առևտրի կանոնակարգման նպատակով Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությունը (ԱՀԿ), որին ՀՀ-ն անդամակցել է դեռևս 2003 թ. փետրվարին, սահմանափակում է անդամ երկրների գյուղատնտեսության ապրանքամետ (մինչև 5%) և արտահանման սուբսիդավորումը (0%): Բացի այդ, Հայաստանի սպառողները, ի թիվս շատ այլ արտադրատեսակների, պարենային ապրանքներից գերադասում են տեղական արտադրությանը: Այսինքն՝ այս պարագայում սպառողների նախապատվությունը բավարարելը նույնպես դարձել է պարենային անվտանգության գործոն: Բոլոր դեպքերում հետևությունը մեկն է՝ ՀՀ-ն պետք է իրականացնի առավելապես պարենային ինքնաբավության վրա հիմնված պարենային անվտանգության քաղաքականություն:

Ամենապարզ ձևակերպմամբ՝ պարենային անվտանգությունը երկրի տնտեսության այն վիճակն է, երբ առկա է անհրաժեշտ քանակությամբ ու տեսականու պարենի առաջարկ, և բնակչությունն այն ձեռք բերելու հնարավորություն ունի⁵: ՀՀ օրենսդրությամբ ամրագրված է, որ երկրի պարենային անվտանգությունը համարվում է ապահովված, եթե առկա է տնտեսության զարգացման այնպիսի մակարդակ, որը երաշխավորում է բնակչության առողջ և ակտիվ կենսագործունեության համար առողջապահական (ֆիզիոլոգիական) նորմերին համապատասխանող սննդամթերքի ֆիզիկական ու տնտեսական մատչելիությունը⁶: Այսինքն՝ երկրի պարենային անվտանգության առաջին նախապայմանը կենսականորեն կարևորագույն սննդամթերքի տեղական արտադրության ան-

² Взгляды Томаса Мальтуса, <https://helpiks.org/6-74935.html>

³ <https://countrymeters.info/ru/World>

⁴ https://pikabu.ru/story/oon_prognoz_naseleniya_zemli_k_2050_godu_6158557

⁵ Սամվել Ավետիսյան, Հայաստանի Հանրապետության պարենային անվտանգության հրատապ խնդիրները: Եր., «Տնտեսագետ» հրատ., 2014, էջ 16:

⁶ «Պարենային անվտանգության ապահովման մասին» ՀՀ օրենք, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=1113>

հրաժեշտ մակարդակի (ինքնաբավության) ապահովումն է, ներմուծման հաշվին՝ պակասորդի լրացումը և պետական պարենային պահուստների ստեղծումը: Երկրորդ նախապայմանը բնակչության բոլոր խավերի առնվազն ֆիզիոլոգիական նվազագույն պահանջներին համապատասխանող սննդի տեսականու ձեռքբերման տնտեսական հնարավորությունների ապահովումն է, իսկ երրորդը՝ օգտագործվող սննդամթերքի անվտանգությունը:

Բնակչության պարենային ապահովության համար անհրաժեշտ հիմնական արտադրանքների արտադրության և ներմուծման ծավալների, ինքնաբավության մակարդակի, պահուստների և այլ կարևոր ցուցանիշների վերաբերյալ տեղեկատվություն է տրամադրում ՀՀ ազգային վիճակագրական կոմիտեի (ՀՀ ԱՎԿ) եռամսյակային ու տարեկան պարբերականությամբ հրապարակվող պարենային հաշվեկշիռը: Վերջինս ՀՀ ԱՎԿ «Պարենային ապահովություն և աղքատություն» հրապարակման ամենակարևոր բաժիններից մեկն է, որ ներկայացնում է տեղեկություններ բուսական ու կենդանական ծագման մոտ 50 պարենային ապրանքների արտադրության և օգտագործման, ինչպես

նաև ինքնաբավության վերաբերյալ: 2010-2017 թթ. առաջնահերթ անհրաժեշտ պարենամթերքների ինքնաբավության մակարդակն արտացոլված է աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակի տվյալներից ակնհայտ է, որ ՀՀ-ում հատկապես պարենային ցորենի, բուսական յուղի, հավի և խոզի մսի ինքնաբավության մակարդակը ցածր է: Մեր կարծիքով՝ իրականությանը մոտ չէ նաև շաքարի ինքնաբավության ցուցանիշը: Ըստ ՀՀ ԱՎԿ տվյալների՝ 2017 և 2018 թվականներին շաքարավազի տեղական արտադրությունը համապատասխանաբար՝ 48,63 և 57,99 հազ. տոննա է⁷: Միաժամանակ, ըստ մաքսային վիճակագրության հաղորդման, երկիր է ներմուծվել 110,64 և 81,97 հազ. տոննա շաքար⁸: Փաստորեն, նշված տարիներին շաքարի ամբողջական առաջարկը համապատասխանաբար՝ 159.27 և 139.96 հազ. տոննա է, ինչն անհավանական է:

Ի տարբերություն մաքսային վիճակագրության, ՀՀ ԱՎԿ-ն ներկայացնում է, որ 2017 և 2018 թվականներին շաքարի ներմուծումը կազմել է համապատասխանաբար՝ 28,8 և 30,2 հազ. տոննա⁹, որը նույնպես անհավանական է, քանի որ երկրի, եթե ոչ միակ, ապա ամենախոշոր՝

Առաջին անհրաժեշտ պարենամթերքի ինքնաբավության մակարդակ¹⁰, %

ԱՂՅՈՒՍԱԿ 1

Առաջնահերթ անհրաժեշտ պարենամթերք	Տարի									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Ցորեն	33.7	36.5	32.9	46.8	48.7	49.5	53.2	33.2	31.5	
Կարտոֆիլ	100.6	98.2	99.0	102.5	101.1	102.1	101.3	102.6	102.6	
Քանցարեղեն	98.2	98.2	99.3	99.5	99.1	100.3	103.1	102.5	104.7	
Միրգ (բացի խաղողից)	80.8	90.0	96.1	99.6	93.8	102.1	98.1	109.7	108.9	
Հատիկաղնդեղենային նշակաբույսեր	41.7	47.3	56.0	54.3	51.9	58.2	61.6	49.7	38.6	
Բուսական յուղ	4.1	2.8	9.1	15.1	13.2	7.8	5.6	4.3	2.2	
Շաքար	24.6	43.9	93.1	92.6	93.1	89.6	91.4	65.2	68.6	
Ձու	99.2	94.1	99.5	96.3	97.2	99.5	99.4	98.2	99.5	
Կաթ (բացի կարագից)	97.2	82.9	83.1	85.0	84.2	93.0	88.6	91.2	86.8	
Տավարի միս	84.8	78.4	81.6	86.2	87.9	92.3	92.5	91.5	89.2	
Խոզի միս	39.9	43.3	38.3	46.0	54.2	57.8	64.1	58.0	53.3	
Ոչխարի և այծի միս	100.0	100.0	100.0	100.0	103.4	107.7	133.8	138.9	128.6	
Հավի միս	12.3	12.2	19.1	19.8	20.0	21.8	28.5	22.5	26.6	
Խաղող	101.1	101.4	102.6	102.0	101.9	101.2	119.3	106.4	104.8	

⁷ <https://www.armstat.am/am/?nid=82&id=2112>

⁸ <http://www.petekamutner.am/Content.aspx?itn=csCIIImportStatistics>

⁹ https://www.armstat.am/file/article/f_sec_2_2019_3.pdf

¹⁰ Հաշվարկվել է <https://www.armstat.am/am/?nid=82&id=2125> –ի համապատասխան տարիների «Պարենային ապահովումը և աղքատությունը հովար-դեկտեմբերին» հրապարակման տվյալների հիման վրա:

Ախորյանի շաքարի գործարանը գրեթե չի աշխատել: Ավելին, ըստ պարենային հաշվեկշիռների, ներառյալ՝ տարեվերջի պահուստը, 2017 թ. շաքարի օգտագործված քանակությունը կազմել է 83,3, իսկ 2018 թ.՝ 104,4 հազ. տոննա: Հարց է ծագում՝ որն է այս հանելուկի պատասխանը: Կա ևս մեկ հարց՝ եթե անգամ Ախորյանի գործարանը միայն ներմուծվող հումքով շաքար արտադրի, մի՞թե կարելի է համարել, որ Հայաստանը շաքարով ինքնաբավ է:

Նշված երկու վիճակագրական աղբյուրներում նկատելի շեղում կա նաև ցորենի և այլ պարենային ապրանքների ներմուծման ցուցանիշներում:

Մեր տարբեր հրապարակումներում արժարժվել է կրկնակի հաշվարկի հետևանքով Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության պարենային հաշվեկշիռների անճշտությունների հարցը¹¹: Որպես ինքնիշխան պետություններ՝ ՀՀ-ն և ԱՀ-ն իրականացնում են ինքնուրույն տնտեսական քաղաքականություն, և միջպետական միասնացումը հիմնականում ուղղորդված է այդ քաղաքականության արդյունավետության բարձրացմանը: Այս մոտեցումը միանգամայն տրամաբանական է, սակայն կան մի շարք տնտեսական ցուցանիշներ, որոնց հաշվարկման համար անհրաժեշտ է ցուցաբերել առանձնահատուկ մոտեցում: Ահավասիկ, նշված երկու երկրի պարենային հաշվե-

կշիռների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ազգային վիճակագրական ծառայությունները դրսևորում են ստանդարտ վերաբերմունք՝ հաշվի չառնելով մաքսային սահմանի բացակայության, միևնույն ազգային արժույթի գոյության և ընդհանուր շուկայի գործոնները, որոնք պաշտոնապես չգրանցված առևտրի պայմաններ են ստեղծում: Վերջինիս հետևանքով պարենային անվտանգության իրական պատկերը գնահատելիս ի հայտ են գալիս մի շարք դժվար հաղթահարելի «խութեր»: Նախ՝ ՀՀ ազգային վիճակագրական կոմիտեն պարենային ապահովվածության ցուցանիշները որոշելիս հաշվի չի առնում այն փաստը, որ պարենային ռեսուրսի մի մասը սպառվում է ԱՀ-ում: Միաժամանակ, ՀՀ բնակչության սպառած պարենում իր որոշակի չափաբաժինն ունի արցախյան ծագման արտադրանքը, որը ՀՀ ԱՎԿ-ն չի ներառում պարենային հաշվեկշռի ներմուծման բաժնում: Ուստի ՀՀ և ԱՀ պարենային շուկայի և պարենային անվտանգության իրական ու ամբողջական պատկերը ներկայացնելու համար անհրաժեշտ է կան վերանայել պարենային հաշվեկշռի կազմման մեթոդաբանությունը, կան, որպես այլընտրանք, կազմել միասնական պարենային հաշվեկշիռ և իրականացնել պարենային շուկայի կարգավորման միասնական քաղաքականություն:

¹¹ Սամվել Ավետիսյան, Հայաստանի Հանրապետության պարենային անվտանգության հրատապ խնդիրները: Եր., «Տնտեսագետ» հրատ., 2014, 96 էջ: Ս. Ավետիսյան, ՀՀ և ԱՀ միասնական պարենային հաշվեկշռի կազմման հիմնական սկզբունքները, ՀՊՏՀ 23-րդ գիտաժողովի նյութեր, «Տնտեսագետ» հրատ., 2014: